

A puszta élet küszöbén. A világjárvány-politika mint új normalitás

Giorgio Agamben: *An welchem Punkt stehen wir? – Die Epidemie als Politik*. Ford. Federica Romanini. Turia + Kant, Wien–Berlin, 2021, 155 oldal.

*Csak a reménytelenekért adatott nekünk a remény.*¹

Több szerző is írt mintegy az elméletalkotás pavlovi reflexeként „rögtönzött reflexiókat” a járványról többek közt Jean-Luc Nancy,² Bruno Latour³ vagy Slavoj Žižek.⁴ A filozófusok közül azonban, bár eltérő hangsúlyokkal, több évtizede foglalkozik Roberto Esposito⁵ és Giorgio Agamben a hatalomgyakorlás új móduszaival, kiváltképp a biopolitikával. Ami az agambeni filozófiai életművet illeti, a világjárványról írt reflexiók és állásfoglalások az általa több évtizede íródo *Homo sacer*-sorozat tükrében nyernek értelmet, amely a nyugat-európai eszmetörténetet vizsgálva a *modernitás nomoszaként* a kivételes állapot bevezetését és naturalizációját detektálja, mindezt a foucault-i biopolitika elméleti továbbgondolásaként

DOI: 10.61901/Kellek.2023.70.11

A szerző független kritikus, filozófus, a *prae.hu* művészeti portál és a *Café Babel* esszé folyóirat szerkesztője.
Email: tillmann.armin@gmail.com

- 1 Walter Benjamin: Goethe: Vonzások és választások. In *Uő: Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Ford. Tandori Dezső. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 190. (A fordítást módosítottam.)
- 2 Jean-Luc Nancy: *Ein allzumenschliches Virus*. Ford. Markus Sedlaczek. Passagen, Wien, 2021.
- 3 Lásd Bruno Latour: Karanténban. In *Uő: Földközéleben / Karanténban*. Ford. Kun János Róbert. Kijarat, Budapest, 2023, 95–195.
- 4 Lásd Slavoj Žižek: *Pandemic!: COVID-19 Shakes the World*. Polity, Cambridge, 2020, DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv16t6n4q>; illetve Slavoj Žižek: *Pandemic! 2: Chronicles of a Time Lost*. Polity, Cambridge, 2021.
- 5 Lásd Roberto Esposito: *Immunitas: The Protection and Negation of Life*. Polity, Cambridge, 2011.

és az ideológiakritika, valamint a jogfilozófiai genealógia módszereivel vizsgálva. Míg a világjárvány adekvát lehetőséget nyújtott a teoretikusok számára, hogy megcsillogtassák tudásukat és (látszólag) új összefüggéseket tárjanak fel tudomány, hatalmpolitika, vallás stb. kölcsönös egymásrautaltságában, addig Agambennél ez fordítva mutatkozott: kísérteties módon Agamben elmélete mintegy a papírlapok absztrakciójáról leválva „életre kelt” és többnyire igazolást nyert a járványügyi intézkedések és szabályozások etikai-politikai hatástörténetében.

E recenzióban röviden rekonstruálom Agamben *Hol vagyunk most? – A járvány mint politika* című könyvében tett főbb állításait a Covid-19 világjárvány és a kivételes állapot kontextusában, visszautalva a tézisek benjaminí, schmitti és agambeni eredetére.

A *Hol vagyunk most? – A járvány mint politika* című könyv állásfoglalások, helyzetjelentések és az Agambennel készült interjúkat tartalmazza; ugyanakkor olvasható járványnaplóként és kordokumentumként is, mivel minden egyes fejezet dátummal van ellátva. Kiváltképp öröndetes az olasz filozófiai tradícióban, ahogy épp így a volt jugoszláv tagköztársaságok országainak értelmiségi hagyományában is (különösen a horvát, szerb, szlovén), hogy megőrizte „exoterikus” jellegét: a szövegek, tartalmazzanak bármilyen gondolati komplexitást is, nem a beavatottak szűk körét szólítják meg, hanem egy viszonylag egyszerű, közérthető nyelvezettel kifelé kommunikálnak. A demokratikus ismeretterjesztés nyelve mellé az értelmiségi régi definíciójának megfelelően társadalmi felelősségvállalás is társul: lehet, hogy a filozófus nem forradalmár, de nem is az, aki beleragad a ma konkrétumainak posványába, hanem aki képes átlátni a jelen politikai konstellációját; de nem is az a *general intellect*, aki behódol a teoretikus elbonyolítás akadémiái sikkjének, aki szakzsargon vértetét ölti magára a dolgok néven nevezése helyett, hanem állításokat, kritikát fogalmaz meg a rendszerimmanens konformizmussal és hatalmi viszonyoknak való alárendelődéssel szemben, valamint az együttgondolkodás és az együttselekvés olyan alakváltozatait körvonalazza, amelyek párbeszédet folytatnak a jelennel és meginvitálják az élni érdemes közeljövőt. Jóllehet, hogy ezeket a tulajdonságokat ki kell emelni, a szellemtudományok válságát is tükrözik, hiszen mind a közérthető nyelvhasználat, mind az állítások megtétele és állásfoglalások elvárhatóak lennének valamennyi teoretikustól és társadalomtudóstól.

Agamben *Hol vagyunk most?* című könyve egy új térnézőpontból – a hirtelen beszűkülő és átstrukturálódott társadalmi tér nézőpontjából

6 Vö. a tanulmány címét viselő fogalmat Carl Schmitt: *Tétnézőpont*. In *Uő: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, 145–146.

– kérdez rá a jelen társadalmi-politikai összefüggéseire. A könyv fő állítása, hogy egy olyan paradigmaváltás szemtanúi és elszenvedői vagyunk, ami a koronavírus-járvány által okozott globális és nemzetállami léptékben is tetten érhető kivételes állapotot normalizálja. Agamben tehát nem virológusként lép fel, hanem (jog)filozófusként veszi górcső alá a pandémia etikai-politikai következményeit.⁷

A rövid, pontszerű bejegyzések és állapotfelvételek az állam, a tömegmédiá és a tudomány antidemokratikus intézkedéseit bírálja, amelyeket a világjárvány okán vezettek be. Különös, hogy az olasz filozófus csak érintőlegesen bírálja expliciten (jóformán kimarad ebből a kötetből) az egészségügyi krízis „újbeszél”-jét, jóllehet Agamben filozófiájának integráns része a nyelvről (az állat nyelvnélküliségéről és a gyermek nyelvöltés állapotáról) való gondolkodás,⁸ az ideológiakritika egyik elsődleges terepe pedig a nyelv mint a tudatformálás és hatalomgyakorlás médiumának szisztematikus bírálata.

Agamben már az *Előszó*ban leszögezi, hogy a Nagy Átalakulás nem egy új törvényes renden alapul, hanem a kivételes állapoton, vagyis minden alkotmányjogi garancia fenntartás nélküli megszüntetésén.⁹ A kivételes vagy rendkívüli állapot (*Ausnahmezustand*) Agamben filozófiájának sarkalatos pontja, amely egy olyan bizonytalan, kétségbeejtő politikai helyzetet jelöl, amelyben a jogállamiság és a politikai mint olyan felfüggesztésre kerül, a politikai válság permanenssé válik. A hatalmon lévők nem állítják vissza a korábbi jogrendet, hanem egy olyan politikai bizonytalanságban tartják állampolgáraikat, amely az önkényuralmi rendszerek karakterisztikuma.

A rendkívüli állapot fogalmát a jogfilozófus Carl Schmitt (illetve Walter Benjamin) alapozta meg *Politikai teológia* című művében, amelyben a *szuverén* az, aki paradox módon dönt a rendkívüli állapot bevezetéséről. (Agamben egy filológiai bravúrmutatvánnyal megfordítja a rangsort: eszerint nem Benjamin inspirálódott Schmitt-től, hanem fordítva: a szuverén elmélete replika Benjamin *Az erőszak kritikájáról* című

- 7 Giorgio Agamben: *An welchem Punkt stehen wir? Die Epidemie als Politik*. Ford. Federica Romanini. Turia + Kant, Wien–Berlin, 2021, 7.
- 8 Vö. Agamben két formabontó művét. Az egyikben Agamben a nyelvet mint az ember egyik fő *differentia specificá*ját a halandóság gondolatával kapcsolja össze. In Giorgio Agamben: *Die Sprache und der Tod. Ein Seminar über den Ort der Negativität*; Agamben másik, *Infancy and History. The Destruction of Experience* című könyvében pedig a tapasztalat hiányát vagy továbbmenve, annak destrukcióját hozza összefüggésbe a nyelv meglétével vagy a gyermeki nyelv előtti életfázissal.
- 9 Agamben: *An welchem Punkt stehen wir?*... Id. kiad. 8.

1921-es tanulmányára.)¹⁰ „A szuverén kívül áll az általánosan érvényes jogrenden, ám mégis hozzá tartozik, mert ő illetékes az alkotmány teljes körű felfüggesztése kérdésében dönteni.”¹¹ Agamben prognózisában ugyanakkor még ennél is tovább megy: amiként a kapitalizmus válságainak állandósulásával úgy tűnik, hogy nem a kapitalizmus repedezik, hanem a válságok rajzolják ki a kapitalizmus mindenkori működési mechanizmusát, úgy a permanenssé váló kivételes állapot a modern politikai kormányzati forma és a modern állam *modus operandi*jaként jellemezhető. A kivételes állapot logikája azonban totálisabb uralomforma, mint valaha: a döntéshozók már nemcsak a politikai aréna triumfáns szereplői, hanem élet és halál urai: „[h]a minden modern államban van egy olyan vonal, amely addig a pontig ér, ahol az élet feletti döntés a halál feletti döntéssé válik, és ezáltal a biopolitika *thanatopolitikává* [kiemelés tőlem – T. Á.] fordulhat át, akkor ez a vonal ma már nem két világosan megkülönböztethető zóna fix határaként mutatkozik; inkább mozgó sáv, amely fokozatosan egyre beljebb terjed a társadalmi életben, és a szuverén egyre szorosabb szimbiózisba lép benne nemcsak a jogással, hanem az orvossal, a tudóssal, a szakértővel, a pappal is.”¹²

Az új kormányzási formációt Agamben az *Előszó*ban *biobiztonságnak* (biosecurity) nevezi, „amely az új egészségvallás, az államhatalom és az általa igazgatott rendkívüli állapot kapcsolatából jön létre”.¹³ A biobiztonság működési mechanizmusa hasonló a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások után kialakult *nemzetbiztonsági államhoz* (security state): az *egészséghez való jog* (*health safety*), akárcsak a terrorelhárítás logikájának biztonsága, átcsap egy jogi-vallásos egészségkötelességbe, amelynek az állampolgároknak mindenáron eleget kell tenni.¹⁴ Mivel minden állampolgár – a terrorista analógiájára – potenciális fertőzésforrás, ezért nemzeti, családi és egyéni biztonságunk megőrzése érdekében bármit képesek vagyunk megtenni. A nemzetbiztonságra hivatkozó technokrata elit (jogászok, orvosok, mérnökök, közgazdászok) és a hatalomgyakorlás intendánsai (klerikusok, politikusok, köztisztviselők) immár a biopolitika kormányzó szubjektumaként, a *közegészségügyőr* színeiben feltűnve

10 Giorgio Agamben: Gigantomachie rund um eine Leere. In Uő: *Ausnahmestand*. (*Homo Sacer II.1*). Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2020, 64. Ehhez kapcsolódóan lásd: Somlyó Bálint: A kivételes állapot Benjaminnál. In Uő: *Kerülő úton*. Kijárat, Budapest, 2014, 59.

11 Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1992, 2.

12 Giorgio Agamben: *Homo sacer. A szuverén hatalom és a pusztá élet*. Ford. Csordás Gábor. Typotex, Budapest, 2023, 176.

13 Agamben: *An welchem Punkt stehen wir?...* Id. kiad. 8.

14 Uo. 9.

adhatják ki utasításait, amelyek bár egyéni felelősség terheként róják a lakosságra, kötelességnek minősülnek. Épp így az Agamben által *egészségterrorral* vagy *egészségvallással*¹⁵ fémjelzett korszakban a közegészség megőrzéséért fejet hajtunk a szabadságkorlátozások előtt, ami Agamben szerint precedens értékű, hiszen Olaszországban erre sem a két világháború, sem a totalitárius rezsimek alatt nem volt példa.¹⁶

A *Megfontolások a pestisről*ben Agamben azt állítja, hogy a kiüresedett, a kortárs politikai és társadalmi kihívásokra adekvát választ adni képtelen kereszténység helyébe egy új vallás lépett – a tudomány.¹⁷ Mint minden vallás, úgy a tudomány is babonákat és félelmet szül, illetve mindezek elterjesztésének vehikulumává válik. A világjárvány nyomán hozott intézkedések másik negatív episztemológiai és pszichoszociális következménye, hogy az állandósuló fenyegetettség és az ennek nyomán fellépő szorongás által személyes meggyőződéseink és a közösségbe vetett hitünk szertefoszlottak. Ami hátramaradt, az egy olyan komor megrögzöttség, ami csak a pusztán biológiai életet, a járvány túlélését ismeri el legfőbb értéknek, és ezért mindent képes kockára tenni. Agamben szerint egy ilyen félelem az élet elvesztésétől, a halálszorongás az önkényuralmi rendszerek táptalaja, amelyre „csak és kizárólag zsarnokság épülhet, a kivont karddal felfegyverzett monstruózus Leviatán”.¹⁸

„A járvány megmutatja, hogy a rendkívüli állapot normává vált című interjúban Agamben a *találmány* fogalmára mutat rá. Eszerint a világjárvány esetében nem szubjektív invencióról, sem előre gondosan megtervezett háttérhatalmi mesterkonceptióról van szó, hanem a lehetőségek megragadásáról egy hirtelen megváltozott társadalmi konstellációban, afféle „objektív összeesküvésről, amely még akkor is hatékony lehet, ha nincs beazonosítható alanya, aki a háttérből a szálakat mozgatná.”¹⁹ Ehelyütt Agamben Foucault *kormányozhatóság* (gouvernementalité) fogalmát mozgósítja: ebben az összefüggésben kormányozhatóság alatt azt a kormányzói tendenciát vagy vezetői logikát kell érteni, ami nem szükségszerűen létrehozza a kivételes állapotot, hanem opportunista módon kifogja a szelet a fenyegetettség vitorláiból, a maga javára használva fel a helyzetet, kormányozza azt.²⁰ Itt Agamben Kína példáját hozza fel, aminek esetében megint csak nem a viláგuralom megragadására tett kísérlet mestertervét kell értenünk, hanem inkább olyan társadalmi

15 Uo.

16 Uo. 10.

17 Uo. 35–36.

18 Uo. 37.

19 Agamben: *An welchem Punkt stehen wir?...* Id. kiad, 39.

20 Uo. 40. sk.

laboratóriumként kell tekintenünk rá, amelynek a koronavírus-járvány kiváló lehetőséget nyújtott a társadalmi elszigetelés és a totális megfigyelés technikáinak kikísérletezésére és tökélyre fejlesztésére. Hogy ezekre a megküzdési stratégiákra egyes nyugati kormányzatok példaképpént tekintenek, Agamben szerint a *politikai felelőtlenség* olyan mértékét mutatja, amibe a fertőzöttségtől való félelem taszított minket. A félelem ugyanis, legyen az fiktív vagy tényekre alapozott, a haraghoz hasonlóan rossz tanácsadó: egy olyan hamis logikát érvényesít a politikában, ami alapjaiban lehetetleníti el a társadalmi szolidaritást, ahol állampolgárok és felebarátok helyett potenciális fertőzésforrásokat látunk. Ami a járványban közös a terrorizmussal, hogy az ellenség harcvonalai nem a társadalmon kívül vannak – a demarkációs vonalak elmosódnak, az ellenség immár köztünk van, ráadásul láthatatlan.

A totális gyanú, hogy potenciálisan mindenki fertőző lehet (vagy éppen a nyugati hatalmak hegemoniáját megtörő terrorista), a járványhoz hasonlatosan *virulens*: megágyaz azoknak a negatív diszpozícióknak (félelem, szorongás, düh, bizalmatlanság, elidegenedés, magány stb.), amelyek által legitimálható lesz egy olyan biopolitikai rendszer, ahol a regnáló hatalom már nem a hétköznapiakat szabályozza, hanem emberi életek felett dönt, ahol „fel kell adni a szabadságot, hogy azt még jobban meg lehessen védeni, az életet fel kell függeszteni, hogy jobban lehessen védelmezni”.²¹

A *Szociális távolságtartás* című nyilatkozatban Agamben bírálata alá vonja azokat a fogalmakat, amelyek nyelvi manipulációkat tartalmaznak, és ezért az ideológiakritika vizsgálati tárgyát képezik. Agamben erre akképpen utal, hogy a történelem során meg kellett tanulnunk, hogy valamennyi társadalmi jelenség egyben politikai implikációkkal is bír(hat).²² Egy ilyen fenoménra utal a *szociális távolságtartás* fogalma is, amely a járvány ideje alatt honosodott meg a Nyugat politikai szótárában. Későbbi állásfoglalásában, a *Két gyalázatos szóban* az olasz filozófus a „vírustagadó” és az „összeesküvés-elmélet híve” fogalmak kritikájánál időzik el, a két fogalom érvénytelen és megbélyegző használatát különböző meggyőző történelmi példákkal demonstrálva.²³ Agamben megjegyzi, hogy bár a szociális távolságtartás eufemizáló kifejezés, a bizarr mellékszövegű *korlátozás* váltófogalma, mégis fel kell tenni a kérdést, hogy miben állhat egy olyan politikai rend, amely ezen alapszik.²⁴ Ez persze nem a társadalomelmélet egy tisztán hipotetikus kérdése; a megválaszolás

21 Uo. 42.

22 46. sk.

23 Uo. 128. sk.

24 Uo.

szükségességét indokolja, hogy minden – jelen esetben egészségügyi – *szükségállapot* (Notstand) „a társadalmi kísérletezés laboratóriuma, új politikai és társadalmi rendeket próbálnak ki, amelyek még a jövőben várnak az emberiségre”.²⁵

A gondolatmenet következő stációja az idegenektől való érintettség gondolata. Erre Agamben Canetti nagyhatású művéből, a *Tömeg és hatalomból* idéz, arra utalva, hogy egyedül a tömeg társadalmi formációjában vagyunk képesek levetkőzni azt a félelmet vagy irtózást, amit az idegenektől való érintkezés gondolata és valós tapasztalata kivált bennünk.

„Csak a *tömeg* [kiemelések az eredetiben] az, amelyben az ember ettől a neérjhozzám-félelemtől szabadulhat. [...] Amint átengedjük magunkat a tömegnek, megszűnik a viszolygás az érintésétől. [...] Bárki szorongat, ugyanolyan, mint maga a szorongatott. Aki érzékeli, az úgy, ahogy önmagát. Ilyenkor hirtelen mintegy *egyetlen testben* zajlik minden. [...] A tömegnek tulajdonsága a *neérjhozzám-félelem visszájára fordulása*. A tömegen megkönnyebbülés lesz úrrá [...], s ez végletes fokán feltűnően nagy mértékű”.²⁶

Ami a szociális távolságtartás intézkedéseit és a fertőzésveszély táplálta pánikot összekapcsolja a szóban forgó tömeggel, az valójában egy *fordított tömeg* gondolata,²⁷ ami olyan individuumokból áll, akik mindenáron kölcsönösen távolságot tartanak egymástól. A tömeg két fontos jellemzője Canettinél annak tömörsége és passzivitása. Ez a tömeg azonban már nem összetömörült emberek sokasága, hanem felhígult, amely nem képes a csúcsra járatott individualizmussal mit kezdeni, épp ellenkezőleg: egy olyan felhígult, parancson alapuló tömeget képez, amely kiváltképp tömörszerű és passzív.

Agamben az *Egy kérdésben* azt a kérdést teszi fel, hogy hogyan történhetett, hogy egy betegség kapcsán egy egész ország etikailag és politikailag összeomlott anélkül, hogy ezt észrevette volna?²⁸ A probléma úgy is extrapolálható, hogy hol van az a határ, amelynél nem vagyunk készek lemondani a legalapvetőbb etikai és politikai alapelveinkről? Az olasz filozófus három absztrakciót jelöl meg, amelyeknél az etikum és politikum zónái meghatározatlanná váltak, elbizonytalanítva az állampolgárokat abban a tényállásban, hogy a járványügyi intézkedések egy más típusú jogrendet kívánnak érvényesíteni, vagy a jogállamiság (ideiglenes) felfüggesztésével hoznak létre egy új típusú kormányformát.

25 Uo. 47.

26 Elias Canetti: *Tömeg és hatalom*. Ford. Bor Ambrus. Európa, Budapest, 1991, 14.

27 Agamben: *An welchem Punkt stehen wir?*... Id. kiad. 49. sk.

28 Uo. 51. sk.

Elsőként a *kockázat*ot nevezi meg a halott emberek testének vonatkozásában.²⁹ Felteszi a kérdést, hogy miért volt lehetséges, hogy ezeknek az embereknek nemhogy egyedül, teljes magányban kellett meghalniuk, de ráadásul anélkül hamvasztották el a holttestüket, hogy eltemették volna őket. Ez Agamben szerint a thébai mondakör Antigonéjától napjainkig precedens nélküli esemény volt. A második absztrakció szintén a kockázat égisze alatt következett be: a mozgásszabadság radikális korlátozása. Ez szintén egyedülálló történelmi esemény Agamben szerint, mert a kijárási tilalom még a két világháború alatt sem volt ennyire kiterjedt (csak néhány órára szólt). Ennek hatására beszüntettük baráti és szerelmi kapcsolataink ápolását a *lehetséges* fertőzésforrások elkerülése végett. Agamben harmadik problémapontként az élettapasztalatunk egységének megbomlását nevezi meg, amely alapján erőszakosan szétválasztottuk az életvilágot egy biológiai és egy affektív-kulturális szférára. Ivan Illich³⁰ és legújabban David Cayley figyelmeztetett arra, hogy a modern orvostudomány — „a valóságban a legnagyobb absztrakció” —³¹ tehető felelőssé ezért a hasadásért. Az absztrakció kritikája itt persze semmi esetre sem valamiféle értelmiségellenességnek szól, ahogy még kevésbé jelenti az absztrakt, „elfajzott” művészet ellen indított antiszemita támadás propagálását. Dióhéjban, amiért az absztrakció kárhóztatható, az az, hogy magasabb rendű eszmék alá rendeli az embert és a természetet, figyelmen kívül hagyva ezzel az egyéni és csoportos eltéréseket, partikularitásokat. Wendell Berry hangsúlyozza, hogy nem a materialista birtoklási vágy emberétől kell tartanunk a leginkább, hanem az absztrakció híveitől: „nem az anyagi dolgok szerelmese, hanem az elvonatkoztatások kedvelője az, aki védelmezi a hosszú távú kártételeket a rövid távú nyereség kedvéért, vagy aki kiszámítja a környezet vagy az emberi egészség ipari megkárosításának ‘elfogadható’ mértékét, vagy aki megszámlolja a holttesteket a csatatéren”.³² Berry szerint már pusztán a föld geoid formája vagy eltérő topográfiája is a legnagyobb különbségek kiváltója lehet. Márpedig az absztrakciók elvonatkoztatásokként „nem hidalhatják át ezeket a

29 Uo. 51–52. sk.

30 Vö. Ivan Illich: *Die Nemesis der Medizin. Die Kritik der Medikalisierung des Lebens*. München: C. H. Beck, 2022 [1975].

31 Vö. David Cayley: Questions about the Current Pandemic from the Point of View of Ivan Illich. In *Quodlibet* <https://www.quodlibet.it/david-cayley-questions-about-the-current-pandemic-from-the-point> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 10.); Illette Uő: *Pandemic Revelations* <https://www.davidcayley.com/blog/2020/12/3/pandemic-revelations-1>. (Utolsó letöltés: 2023. 10. 10.)

32 Wendell Berry: A jó föld adománya. In Uő: *A jó föld. Válogatott esszék*. Ford. Koldányi Gyula. Polaris, Budapest, 2023, 87.

szakadékokat anélkül, hogy ne okoznának súlyos károkat, vagy ne szűn-
nének meg elvonatkoztatások lenni”.³³

A továbbiakban Agamben az emberi méltóság megőrzésének felelősségére tér át gondolatmenetében. A keresztény egyházat marasztalja el ebbéli feladatában, amely szerinte „a tudomány szolgálólányává, korunk új vallásává vált”,³⁴ felelősségetikájának alapelveit radikálisan megtagadta. Agamben ekképpen a keresztény morál alapelemeit eleveníti fel, miszerint a katolikus egyház Ferenc pápa irányítása alatt megfedkezett arról, hogy Assisi Szent Ferenc egykor átölelte a leprás betegeket. Az egyház épp így megfedkezett arról, hogy az irgalmasság egyik alap-tétele a betegek meglátogatása. Továbbá arról is megfedkezett, hogy a mártíriumok kvintesszenciája, hogy előbb áldozzuk fel az életet, mint a hitünket, és hogy a felebarátunkról való lemondás egyet jelent a hitről való lemondással. Az állásfoglalás zárásaként Agamben kijelenti, hogy ez a hamis logika, miszerint egy elvont eszmének minden etikai és politikai alapvetet alá kell rendelni, és felmentést jelenthet a szakembereknek (orvosok, politikusok, jogászok, klerikusok, közigazdászok, filozófusok stb.) foglalkozásukból fakadó kötelességeik teljesítése alól, egy olyasfajta pervertálódott kanti kötelességetikához vezet, amely szerint mindenki a maga (önkényes) lelkiismerete szerint cselekszik, hogy „eleget tegyen annak, amit a kanti morál parancsolatainak tart”.³⁵ Egy ilyen erkölcsi norma, amely előírja a Jóról való lemondást a Jó megmentése érdekében, Agamben szerint épp olyan hamis logika, mint a szabadságról való lemondás annak megmentése érdekében.

Agamben még ennél is tovább megy *Az orvostudomány mint vallás* állásfoglalásában, amikor azt írja, hogy azt a jelenkori hiányvonatkozást, amit a kereszténység hagyott maga után az emberhez és Istenhez (az idők végezetéhez) fordulás terén, azt betöltötte a kapitalizmus hurraóptimista technológiafelfogása, amely az állandósuló válságok idején minden politikai és ökológiai válságra a tudományos és technikai fejlettséget hívja segítségül.

„Az orvostudomány vallása nyíltan átvette a kereszténységtől annak eszkatologikus sürgetését, melyet az utóbbi hagyott háttérbe szorulni. A kapitalizmus, a megváltás vallási paradigmáját szekularizálva, kiiktatta a végső napok gondolatát, melyet egy permanens, felszabadítás és vég nélküli válságállapottal helyettesített. A krízis [*kriszisz*] eredetileg orvosi fogalom, ami a hippokratészi korpuszban azt a pillanatot jelölte, amikor az orvos megállapította a páciensről, hogy túléli-e a betegséget.

33 Berry: *A jó föld adománya...* Id. kiad. 88.

34 Agamben: *An welchem Punkt stehen wir?*... Id. kiad. 55. sk.

35 Uo. 57.

A teológusok átvették a fogalmat, hogy az utolsó ítéletet jelöljék meg vele, mely a végső napon fog bekövetkezni. Ha megfigyeljük azt a kivételes állapotot, amelyben élünk, azt kell mondanunk, hogy az orvostudomány vallása a kapitalizmus állandó válságát a végidő keresztény gondolatával, az eszkhatónnal kapcsolja össze, melyben a végső döntés mindig folyamatban van, melyben a vég az irányítás szüntelen szándékával van sürgetve és elhalasztva, anélkül, hogy egyszer és mindenkorra megoldaná azt.³⁶

A *Polemos epidemios* című interjúban Agamben a járvány szó etimológiáját és a járványpolitika következményeit járja körül. A mai járvány szavunk a görög epidémiából származik; az *epidémiá* eredetileg ‘nép közötti állapotot’, ‘tartózkodást’ jelentett, a latin *epidemia* közvetítésével öltötte magára ‘a nép között terjedő (járvány)’ jelentést. Homérosznál a *polémosz epidémiosz* egyenesen polgárháborút jelent.³⁷ A járvány Agamben szerint a politika előnyben részesített terepévé fejlődik, egy világméretű polgárháború csataterévé – egy olyan polgárháborúvá, amikor az ellenség nem rajtunk kívül található, hanem *bennünk* lakozik. Agamben szerint nem abban rejlik a hiba, hogy a jelenlegi demokratikus berendezkedések elégtelenségeit kétségbe vonjuk.³⁸ Ezt a kérdést már Heidegger is feltette a demokrácia vonatkozásában, amikor az univerzálissá vált technika szempontjából mutatkozott szkeptikusnak a demokrácia mint a leginkább megfelelő kormányzási forma ingtag képlete iránt. A tévedés ugyanis Agamben szerint egy hamis dilemmában áll, miszerint demokrácia vagy despotizmus között kellene választanunk. Ehelyett egy olyan politikát javasol, amely képes magát kivonni a két pólus közti állandó oszcillálásból, aminek máskülönben évtizedek óta tanúi vagyunk: a hibrid rezsimek egyike mellett sem léphetünk fel – sem egy, a demokrácia színeiben tetszelgő rendszerért, amely despotizmussá kocsosul, sem egy olyan totalizmusért nem állhatunk ki, amely demokratikus formákat vesz fel. Egy jövőbeni politika „csak e két modellen túl képzelhető el”.³⁹

A *Szükségállapot és rendkívüli állapot* című állásfoglalásban egy Agambennek írt replikára válaszol a szerző. Az olasz filozófus által egyébként nagyra tartott jogász a jogi hivatás érveivel kísérli meg igazolni az olasz kormány járványintézkedéseit.⁴⁰ Mindezt anélkül, hogy elismerné,

36 Giorgio Agamben: Az orvostudomány mint vallás. Ford. Básthy Ágnes, Tillmann Ármán. *drót*. <https://adrot.hu/giorgio-agamben-az-orvostudomany-mint-vallas/?fbclid=IwAR317xbzcFiCqiK8zncjsTrtqSvf6ee97nJPn7kFt20AyDLFd55i9up8Mj0>. (Utolsó letöltés: 2023. 10. 10.)

37 Agamben: *An welchem Punkt stehen wir?...* Id. kiad. 93. sk.

38 Uo. 110. sk.

39 Uo. 111.

40 Uo. 130. sk.

fogalmait a jogfilozófus Carl Schmitt-től kölcsönzi. Schmitt *Politikai teológia* című írásában két fogalmat különböztet meg egymástól: míg a *kommisszárius diktatúra* az érvényben lévő alkotmány megvédését vagy visszaállítását célozza meg, addig a *szuverén diktatúra* egy új rendet kíván megalapozni. A jogász e megkülönböztetésből kiindulva egy újabb fogalompárt alkalmaz, ezúttal a *szükségállapot* (Notstand) és a *rendkívüli* vagy *kivételes állapot* (Ausnahmezustand) terminusait hozva játékba. A kivételes állapot fogalma eredetileg a német jogtanban szakkifejezésként honosodott meg, amely azóta már a köznyelvbe is átvándorolt, és a *meghatározatlanság zónáját* hivatott jelölni „a jogrend és a politikai tények, a törvény és annak felfüggesztése között”.⁴¹ A jogász, Schmitthez visszanyúlva, azt állítja, hogy a szükségállapot egy konzervatív álláspont, míg a rendkívüli állapot innovatív helyzet: „a szükségállapothoz nyúlunk, hogy minél hamarabb visszatérjünk a normalitásba; a rendkívüli állapotot ezzel szemben azért kiáltják ki, hogy megsértsék a jogot és egy új jogrendet vezessenek be”.⁴² Ezek szerint a szükségállapot „stabil rendszert” előfeltétel, míg a rendkívüli állapot annak „felbomlására” törekszik, hogy egyengesse az új rendszerhez vezető utat. Agamben mérleget vonva hozzáteszi, hogy mindkét esetben az „alkotmányos garanciák felfüggesztése” a tét. Szerinte minden specifikus indoklástól eltekintve, amelyeket senki nem tud érdemleges bizonyossággal megítélni, a rendszer többé nem ismer olyan instanciát, amely képes lenne a rendkívüli állapothoz vezető körülmények realitását és komolyságát felülvizsgálni.⁴³

Összegezve: Agamben páratlan radikális politikai gondolkodó. Radikális, de nem a szó hagyományos értelmében, ami a baloldali politikai álláspont legbaloldaliabb, mintegy „szélsőséges” szárnyaként tekint arra. *Radikális*,⁴⁴ mert a problémák gyökeréig hatol, mindemellett intellektuális bátorság jellemzi – olyan kényes kérdéseket feszeget, amelyek húsba vágóak, és megválaszolásuk heves kriticismussal, ellenséges hangvétellel vagy kiközösítéssel fenyeget. Megingathatatlan és kérlelhetetlen, különösen egy olyan kielezett politikai helyzetben, mint amilyen a világvjárvány időszaka (2019–2023). Agamben éleslátóan azonosítja azt az aktuális társadalmi-politikai konstellációt, amelyet már 1995 óta, a nagy volumenű *Homo sacer*-projekt óta kutat és elemez, és amellyel a jelenlegi biopolitikai kormányzatok jellemezhetőek: hogy bensőséges, hovatovább perverz szolidaritás kapcsolja össze a demokráciát a totalitarizmussal, és

41 Uo. 131.

42 Uo.

43 Uo. 132.

44 Innen a radikális szavunk: a latin *radix* szó jelentése ‘gyökér’. Radikális: a dolgok gyökeréig hatoló.

a Covid-19 világjárvány csupán ezen új önkényuralmi rend kontinuitása. Agamben annyiban azonban téved, amikor a koronavírus-járványt pusztán egy influenzajárványnak tekinti a többi közül – holott ez globális léptéket öltött és a valaha volt legnagyobb járvány volt, amit élete során megtapasztalt.⁴⁵ Ezenkívül *in vivo* is átélhette, amivel teoretikus munkája során foglalkozott: a permanenssé váló rendkívüli állapot társadalmi, gazdasági és politikai következményeit.

Továbbá felvethető a kérdés, mi lett volna az adekvát járványkezelési stratégia, ha nem azok az intézkedések, amelyeket az egyes kormányzatok és döntéshozók meghoztak a saját nemzetállamukban. A gyanú lélektana ugyanis nem csak a mindenkit potenciális vírushordozóként azonosító logikája, hanem a túlhajtott ideológiakritika sajátja is lehet: minden, ami hatalmi viszonyokhoz kapcsolódik, ami intim viszonyban áll az emberiség és a természet jövőjével (vagy épp jövőtlenségével) a totális ideológia bélyegét hordozza magán, emiatt mindig hazugsággal, manipulációval, ignoranciával, hatalomvágygal vagy részvétlenséggel gyanúsítható. Egy pillanatig sem felmentve a hatalomban lévőköt, mégis érdemes belegondolni abba, hogy a pandémia alatt azonban a döntéshozók vállát, a politikai opportunizmus és felelőtlenség mellett, iszonyú teher is nyomta állampolgáraik jövőjét illetően (interperszonális kapcsolatok, oktatás, munkahelyek, közbiztonság, egészségügyi ellátás, logisztika, élelmiszer-ellátási láncolatok stb. vonatkozásában).

45 Guillermo Andrés Duque Silva – Cristina Del Prado Higuera: Political Theology and COVID-19: Agamben's Critique of Science as a New "Pandemic Religion". *Open Theology*, 2021 (7):1, 512, DOI: <https://doi.org/10.1515/otph-2020-0177>.